

ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ІМЕННИКІВ- ЮКСТАПОЗИТІВ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ СФЕРИ

Статтю присвячено дослідженню запозичень у структурі іменників-юкстапозитів науково-технічної сфери. Розглянуто найпоширеніші термінозапозичення з грецької, латинської та інших мов. Виявлено продуктивні семантичні групи вищезазначених лексичних одиниць.

Ключові слова: науково-технічна термінологія, запозичені терміноелементи, словоскладання, твірна основа, іменник-юкстапозит.

The article is dedicating to research borrowing in structure of nouns-„ukstaposuts” scientific-technical sphere. The most spreading borrowing termino-elements were looking from Greek, Latin etc. The productivity of semantic groups by the lexical units was appearing.

Key words: scientific-technical terminology, borrowing termino-elements, word-folding, making foundation, noun-„ukstaposut”.

У дослідженні української лексики, яка є складовою частиною української технічної термінології, сучасне мовознавство має вагомі й незаперечні здобутки. Це зумовлено використанням різних підходів, методів та прийомів до їх вивчення у традиційній лексиці, а також нових методик їхнього лінгвістичного аналізу. Незважаючи на це дослідження запозиченої лексики у термінології продовжує і далі привертати увагу дослідників. У тому й полягає науковий інтерес та актуальність наукової розвідки. Концептуально дослідження пов'язане з Державною програмою розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 роки.

Проблемі дослідження запозиченої лексики присвячені праці С.О. Соколової, Т. Р. Кияка, П. О. Селігея, Л. Козак, О. Федорової та ін. Питання ж розгляду словоскладання у термінології як одного із продуктивних способів творення слів української мови до кінця не опрацьовано. Метою статті є дослідження запозичених іменників-юкстапозитів науково-технічної сфери.

Запозичення є одним із активних джерел творення терміносистем. Запозичена лексика в сучасній українській мові становить близько 10% усього її словникового складу. Причиною запозичень є екстралінгвальні та лінгвальні

чинники, які взаємно зумовлені і пов'язані між собою. До зовнішніх причин належать територіальні, культурні, економічні, наукові контакти між українцями та іншими народами. Суто лінгвальними запозиченнями є:

- а) потреба в поповненні, а то й створенні неіснуючої лексико-тематичної групи разом із запозиченням відповідних понять;
- б) потреба в семантичному обмеженні питомого слова;
- в) усунення полісемії [2, с. 63].

Серед лексичних фактів, запозичених з інших мов, слід розрізняти: а) ті, що з'явилися внаслідок прямого запозичення, якими є слова та вирази; б) ті, що ввійшли за посередництвом інших мов; в) ті, що потрапили внаслідок калькування.

Розвиток науки і техніки неодмінно веде за собою появу нових термінів, нові поняття вимагають мовної фіксації. Проте, як вдало зазначає одна із сучасних дослідниць Л. Козак, „найбагатша лексичними ресурсами мова не може задовольнити зростаючих потреб науки в номінації своїх понять [2, с. 63]”.

Українська науково-технічна термінологія формувалася протягом віків, під впливом багатьох чинників, що спричинило неоднорідність її складу: власне українська лексика поєднана із запозиченою. Зокрема, за нашими спостереженнями, вагома частка запозичень і серед науково-технічних іменників-юкстапозитів.

Зазначимо, що термінне словоскладання названої галузі представлене одиницями, утвореними за трьома зразками:

- 1) поєднання двох власне українських твірних елементів, як *приймач-передавач, людино-година, мітка-змінна, поле-лічильник* та ін.;
- 2) поєднання двох іншомовних терміноелементів, наприклад: *програма-вірус, полігамма-функція, опак-ілюмінатор, слот-граматика* тощо;
- 3) комбінація запозиченого твірного компонента і вітчизняного, при цьому чужомовний компонент може бути як у препозиції відносно власне

українського (наприклад: *конструкція-носії, оператор-перемикач, процес-володілець, ін.*), так і в постпозиції (*користувач-непрограміст*).

З-поміж науково-технічних термінів, утворених внаслідок словоскладання, значно переважають запозичені деривати з двома твірними основами, наприклад: *кроніг-симетрія, меню-каскад, програма-драйвер, об'єкт-контейнер, кіп-реле, блок-маркер, континуум-проблема* тощо. Проте у значно меншій кількості трапляються деривати з трьома твірними основами, наприклад, *кілограм-сила-метр, кілоелектрон-вольт*. Цікаво, що в сучасній українській термінології даної сфери спостерігається залучення до творення науково-технічних юкстапозитів аббревіатур як переважно означальних препозитивних компонентів: *ПІ-регулятор, ППКС-агент, ППКС-менеджер*.

Як засвідчує аналізований матеріал, найчастіше юкстапозити мають у своєму складі грецькі та латинські за походженням терміноелементи. При цьому науково-технічні терміни поєднують у собі два іншомовні компоненти, один або обидва з яких є запозиченими. Узагальнюючи досвід попередніх досліджень, а також проаналізувавши власну картотеку, нами було виділено такі семантичні групи з грецькими коренями:

1) назви предметів, реалій, властивостей. У цій групі дуже часто грецький компонент поєднується з латинським, наприклад: *програма-вірус, програма-консультант, програма-оригінал, система-консультант, нуль-система, експрес-інформація, експрес-аналіз*. Зрідка трапляються й поєднання грецького компонента з власне українським, а саме: *символ-заповнювач, символ-замінник, система-путівник, полімер-розчин* та ін.

2) назви приладів, пристроїв: *барометр-анероїд, радіометр-рентгенометр, барометр-висотомір, автомат-пакувальник* (два останні приклади репрезентують поєднання грецького з власне українським компонентом);

3) назви виду діяльності: *програміст-аналітик, фізик-атомник, фізик-теоретик, технік-електрик, технік-механік* тощо.

Окремо, на нашу думку, слід розглянути групу досить поширених термінів, у яких першим компонентом є грецькі літери алфавіту. Ці терміни є дублетами до спеціальних назв, утворених із двох слів способом словоскладання. З-поміж них найчисленнішими є утворення зі складовою **альфа-**, наприклад: *альфа-еманація, альфа-промені, альфа-фаза, альфа-дозиметрія, альфа-перетворювання, альфа-випромінювач, альфа-лічильник* та ін. Друга за кількістю група – це утворення зі складовою **бета-**: *бета-активність, бета-вершина, бета-спектр, бета-розподіл, бета-фаза, бета-фон*. Поодинокі випадки використання як компонентів складного слова й інших літер грецького алфавіту: *гамма-потік, гамма-кореляція, дельта-електрон, епсилон-окіл, дзета-потенціал, ета-функція, лямбда-конверсія, мю-резонанс, ксі-функція, пі-мезон, сигма-алгебра, епсилон-ентропія, омега-квадрат* та ін.

Серед латинських запозичень розрізняємо:

- назви приладів, пристроїв (*нуль-детектор, потенціал-регулятор, вакуум-компресор, вакуум-фільтр*);
- назви величин (*косинус-інтеграл, синус-інтеграл*);
- назви властивостей, реалій (*оператор-функція, об'єкт-кореспондент, радіус-вектор, нуль-тензор, елемент-індикатор*) тощо.

Як і у випадку з грецькими запозиченнями, трапляються складні слова із першим компонентом у вигляді латинських літер алфавіту, наприклад: *ікс-одиноця, ікс-проміння, зет-номограма*.

Значну групу становлять запозичення з англійської мови. Проте, зазначимо, що це зазвичай лише один із компонентів складного слова, для прикладу: *блок-маркер, буфер-тест, ньюс-мейкер* (обидва компоненти запозичені з англійської); *пінч-ефект, блок-апарат, блокінг-генератор, кіп-реле, кросинг-симетрія* (запозичення з англійської у препозиції), *об'єкт-контейнер, програма-драйвер* (запозичення з англійської у постпозиції).

Щодо запозичень термінів-юкстапозитів з інших мов, то це невелика кількість слів. Вони поєднують у собі компоненти різних мов. Так, наприклад, у дериваті *ракета-зонд* перший терміноелемент запозичений з італійської мови

посередництвом німецької, а другий – з французької, *кiп-реле* – з англійської та французької, *дубль-спектрограф* – із французької, латинської та грецької, *сигма-алгебра* – з грецької та арабської мов тощо.

До досить поширеної групи іменників-юкстапозитів можна зарахувати й утворення на зразок *карно-цикл*, де однією зі складових є зазвичай невідмінюване прізвище ученого, яке стоїть у препозиції. Такі іменники найчастіше номінують:

1) одиниці вимірювання: *ват-секунда*, *ват-година*, *ньютон-метр*, *кілоньютон-метр*, *меганьтон-метр* (від прізвищ англійських учених), *ампер-година*, *ампер-секунда*, *кулон-метр*, *мілікюри-година*, *міліпаскаль-секунда* (від прізвищ французьких учених), *кілоом-метр*, *міліом-метр*, *наноом-метр* (від прізвища німецького ученого), *електрон-вольт*, *кілоелектрон-вольт* (від прізвища італійського ученого), *вольт-ампер* тощо;

2) реалії: *рентген-еквівалент* (від прізвища німецького ученого), *кюри-еквівалент*, *оже-електрон* (від прізвищ французьких учених), *фермі-сфера*, *фермі-система*, *фермі-поверхня* (від прізвища італійського ученого), *бозе-частинка*, *бозе-газ* (від прізвища індійського ученого);

3) явища: *пуанкаре-інваріантність* (від прізвища французького ученого), *лоренц-інваріантність* (від прізвища голландського ученого) тощо;

4) прилади, предмети: *дизель-генератор*, *дизель-мотор*, *дизель-електрохід* (від прізвища німецького винахідника), *ампер-ваги*, *ампер-звій*, *ампер-виток* та інші.

Розглядаючи запозичення в науковій термінології, ми вважаємо за необхідне акцентувати на закономірностях сучасного їхнього використання у текстах науково-технічного спрямування. Слід зауважити, що науковці висловлюють побоювання з приводу надмірного вживання слів іншомовного походження в сучасній українській літературній мові і витіснення питомої лексики запозиченнями. Зокрема, О. Федорова зазначає, що „акумулювання українською мовою англомовних ресурсів становить нині актуальну проблему для науковців”[4, с. 36]. „...Сучасні наукові публікації, – стверджує

П. О. Селігей, – переобтяжено не виправданими термінологічними запозиченнями. Інтернаціональна складова в них надмірно переважає, а то й витісняє національну” [3, с. 20]. Таким чином, за влучним висловом Н. В. Зелінської, варто говорити про „вербально-термінологічний снобізм – свідоме, навмисне ускладнювання стилю мови науки” [1, с. 13].

У зв’язку з цим на сучасному етапі розвитку української науково-технічної термінології актуальним є вивчення й поглиблення теорії термінозапозичень, необхідно „з’ясувати, які типи й обсяги зовнішніх впливів є корисними для української мови, а які – руйнівними” [3, с. 28], оскільки штучне насадження запозичень завжди невмотивоване, робить науковий текст незрозумілим, нечитабельним.

Підсумовуючи зазначимо, що серед іменників-юкстапозитів науково-технічної сфери значний відсоток становлять запозичені терміноелементи. Термінне словоскладання найчастіше представлене поєднанням двох компонентів, запозичених з грецької та латинської мов (*програма-вірус, експрес-аналіз, вакуум-компресор, синус-інтеграл, фізик-атомник, елемент-індикатор*), а також поєднанням чужомовного терміноелемента з власне українським (*автомат-пакувальник, символ-замінник, система-путівник, полімер-розчин*). Рідше у складі іменників-юкстапозитів названої сфери трапляються запозичення з інших мов – англійської, французької, німецької та інших. До аналізованого типу складних слів зараховуємо і терміни-напівсимволи, у яких препозитивними компонентами є грецькі та латинські літери алфавіту (*альфа-еманація, бета-спектр, пі-мезон, ікс-проміння*), а також складні утворення, у яких одним із компонентів виступає невідмінюване прізвище ученого (*ньютон-метр, фермі-сфера, бозе-газ, лоренц-інваріантність, дизель-генератор*).

Отже, спостерігаючи за мовним матеріалом та погоджуючись із думкою багатьох дослідників, ми з впевненістю можемо стверджувати, що словоскладання поруч із основоскладанням є одним із продуктивних способів творення слів української мови. Найбільшого поширення словоскладання

набуло серед іменників. Однак використання цього способу словотвору у різні періоди має своєрідні риси, що пов'язано з багатьма чинниками, серед яких нині – збільшення запозичень складних слів та їх подальше засвоєння, залучення у процеси словотворення. З огляду на це, актуальним є вивчення продуктивності наявних та запозичених терміноелементів, їхніх словотвірних можливостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зелінська Н. В. Який він, науковий стиль? // Культура слова. – 1990. – Вип. 38. – С. 13.
2. Козак Л. Запозичення як складова частина української технічної термінології // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. VII / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2007. – С. 63-65.
3. Селігей П. О. Питоме і чуже в українській термінології: гармонія чи конфлікт? // Вісник НАН України. – 2007. – № 9. – С. 20-28.
4. Федорова О. Функційні особливості англіцизмів у сучасній українській прозі // Дивослово. – 2007. – №12. – С. 36-37.